

Individualismens fremkomst

af

Henning Kalsgaard Poulsen

Indhold

Forord.....	3
Indledning.....	4
Tiden før renæssancen.....	5
Erkendelsesmæssige skred, der muliggjorde individualismen	7
Renæssancen	8
Giovanni Pico Della Mirandola (1463-94): Om menneskets værdighed.....	9
Niccoló Maciavelli (1469-1527): Fyrsten.....	10
Michel de Montaigne (1533-92): Essays	11
Eftertidens syn på renæssancens betydning for individualismens fremkomst	12
Konklusion.....	15
Postscriptum	16
Litteraturliste.....	17
Primærkilder.....	17
Sekundærkilder	17
Andre kilder	17

Forord

Kære læser

Når man som ydmyg discipel i filosofiens verden skal vælge emne og tekster for at få en dybere indsigt, kan besværlighederne synes uoverskuelige, for hvor skal man tage fat? Hvad er mere sandt end andet?

I grunden føler man sig som drengen, der står i et mudderhul på jagt efter smådyr eller smukke sten. Han ved, at en voldsom bevægelse vil hvirvle mudderet op, så sigtbarheden nedsættes eller helt forsvinder. Derfor må han træde varsomt. Desværre må han så også nøjes med at se det, der – måske helt tilfældigt – har lagt sig øverst i mudderet. Og hvem har sagt, at det netop er de mest værdifulde og interessante ting, der har lagt sig der? Drengens nysgerrighed vil sikkert snart drive ham til alligevel at udfordre skæbnen og begynde at rode i mudderet. Kun yderst forsigtighed, der bevarer noget af sigtbarheden – eller stor tålmodighed, der igen lader mudderet falde til ro, kan give resultat. Endelig er der jo også den mulighed, at han opgiver at se gennem vandet og i stedet famler sig frem på må og få i håb om ved tilfældighedernes hjælp at gribe noget værdifuldt. Hvilken taktik drengen bruger, afhænger måske også af, om han bliver kaldt ind til aftensmaden af en emsig mor, før resultaterne viser sig. Slig en dreng er jeg i filosofiens mudderhul.

Derfor – kære læser – håber jeg, du tilgiver mig, hvis jeg i mine ihærdige forsøg på at få indsigt kommer til at rode for meget op i mudderet og ikke har tålmodigheden eller tiden til at vente på, at en ny erkendelse dukker op. Kun skal du ikke tilgive mig, hvis manglende mod får mig til slet ikke at turde rode – eller hvis en manglende tålmodighed resulterer i, at jeg helt tilfældig griber om mig i muddrhullet og kun fanger *tilfældige* fragmenter af andres sandheder.

Hvordan du end bedømmer min indsigt eller mangel på samme, så påtager jeg mig selv ansvaret. Jeg må gøre det, som vi i den vestlige verden mere eller mindre nødtvunget har måttet gøre siden individualismens fremkomst for over 500 år siden; nemlig erkende vort medansvar for egne handlinger. Leo Tandrup udtrykker det således i sin bog om Michelangelo: *”Mennesket var ikke bare skabt af Gud. Det skulle også være sin egen skaber, sprænge sine grænser”*¹.

Husk dog på, at selv om jeg ikke sprænger menneskehedens grænser, kan det godt være, at jeg sprænger mine egne. Og har du måske nogensinde tidligere vidst, at alverdens filosofiske viden i virkeligheden bare var en mudderpøl?

¹ Leo Tandrup: Michelangelo – skønhedens gru, side 30

Indledning

Som allerede antydtes i forordet, så er mit ærinde her at beskæftige mig med individualismens fremkomst. Ifølge Fremmedordbogen er individualisme: *opfattelse eller holdning der hævder det enkelte menneskes værdi og dets ret over for andre mennesker, samfundet og staten; betoning af det enkelte menneske over for almenheden.*²

At det enkelte menneske har en værdi, er så grundfæstet i vores del af verden – den vestlige verden – at vi næsten ikke kan tænke det anderledes. Derfor undres vi, når vi i Blixens "Afrikanske farm" læser om skæbnetro afrikanere, eller når vi ser, hvordan menneskerettigheder knægttes i Kina, hvor samfundets interesser så tydeligt sættes forud for individets. Men er det en naturlov, at individet har rettigheder? Og hvornår opstod i det hele taget den vestlige verdens lovprisning af individet? Det er vel en almindelig antagelse, at individualismen for alvor dukkede op i renæssancen i Norditalien, men hvad var det for erkendelsesmæssige skred, der muliggjorde det, hvordan fremtrådte den nye erkendelse i den daværende litteratur, og hvor udbredt var den? Det er spørgsmål som disse, der har fået mig til at interessere mig for emnet.

Jeg vil således i denne artikel belyse og vurdere følgende:

Hvorfor har individualismen ikke altid været der?

Hvornår og hvorfor opstod individualismen, og hvordan gav den sig udtryk?

Hvordan vurderer eftertiden renæssancens rolle i menneskets frisættelse?

Først vil jeg se på, hvilke erkendelsesmæssige barrierer, der er skyld i, at individualismen ikke altid har været der. Herefter vil jeg ved hjælp af tekster af Giovanni Pico della Mirandola, Niccoló Machiavelli og Michel de Montaigne undersøge, hvordan den spirende individualisme fremtrådte i renæssancen. Endelig vil jeg undersøge, hvorledes eftertiden vurderer individualismens fremkomst. Her vil jeg beskæftige mig med tekster af Jacob Burckhardt, Johannes Sløk, Leo Tandrup og Michael Nordberg, bl.a. for at undersøge, om der er konsensus om, hvorledes individualismen opstod i renæssancen.

² Sven Brüel: Gyldendals Fremmedordbog, side 177

Tiden før renæssancen

Ifølge den amerikanske fysiker Thomas Kuhn foregår al videnskab og erkendelse inden for rammerne af et paradigme. *Paradigmet er et udtryk for en bestemt måde at fortolke verden på.*³ Min hensigt med denne indledning er at rette opmærksomheden på, at der inden for et erkendelsesfelt er rammer, der stort set umuliggør, at man kan erkende uden for rammen. Med andre ord vil jeg undersøge, hvilke erkendelsesmæssige barrierer der var før renæssancen – barrierer, der stillede sig i vejen for, at man overhovedet kunne tænke mennesket som et individ med rettigheder og evne til at være sin egen skaber.

Fra tiden før renæssancen vil jeg her fokusere på middelalder/kristen samt græsk livsbetragtning. For at komme det en smule nærmere vil jeg tage udgangspunkt i Leo Tandrup's karakteristik af de to livsbetragtninger.

Den middelalderlige kristne livsbetragtning: ... *verden og dermed også mennesket var skabt af Gud, udstyret med de egenskaber, Gud havde ønsket, og sat i verden for at herske over dem og adlyde hans lov*⁴.

Den græske tænkning: ... *verden var under gudernes herredømme kosmos, dvs. skøn, harmonisk og velafbalanceret, hvilende i sig selv. Mennesket var derfor et led i denne kosmiske orden. Og det havde sin bestemte plads i den med det afgørende mål at realisere mådeholdets orden i sit liv, uanset hvor hårdt skæbnen eller guderne ramte det*⁵.

Det afgørende var altså i begge tænkninger, at mennesket havde en fast plads i universet, hvad enten det nu var for at tjene den kristne Gud, eller det var for at være en gudernes "skakbrik" i antikken.

Lad os først se lidt nærmere på den græske tænkning. Vi kunne fx begynde med verdensbilledet ifølge Homer. Allerede i indledningen af Iliaden afsløres mennesket som et vilkårligt offer for gudernes vilje: *Om den vrede, der greb Akilleus Peleus' søn, handler min historie, den frygtelige vrede, der voldte grækerne mange kvaler. Mange modige mænds sjæle sendte den ned til Hades og kastede deres lig hen som et bytte for hundene og føde for fuglene. Sådan var Zeus' vilje.*⁶ (Min understregning). Går vi videre til Platon, så vil det også være synd at påstå, at hans tekster lyser af det enkelte menneskes frihed på jord. I Staten, hulelignelsen, sammenlignes menneskelivet på jorden med trældom: *Her har de været fra barnsben, med lænker om ben og Hals*⁷. Og selv de få heldige, der kan forlade hulen og stige op i sollyset (filosofferne), undes ingen personlig frihed: *Har du igen glemmt, kære ven, at loven ikke lægger vægt på, at en enkelt klasse i staten har det særlig godt, men den ønsker at gennemføre denne tilstand i hele staten; ved overtalelse og tvang knytter den borgerne sammen og sørger for, at de yder hinanden den nytte, som hver enkelt er i stand til at bibringe*

³ Hans Fink m.fl.: Menneske Samfund Natur, side 353 (Kuhns paradigmeteori side 353-357)

⁴ Leo Tandrup: Michelangelo – skønhedens gru, side 196

⁵ Leo Tandrup: Michelangelo – skønhedens gru, side 196

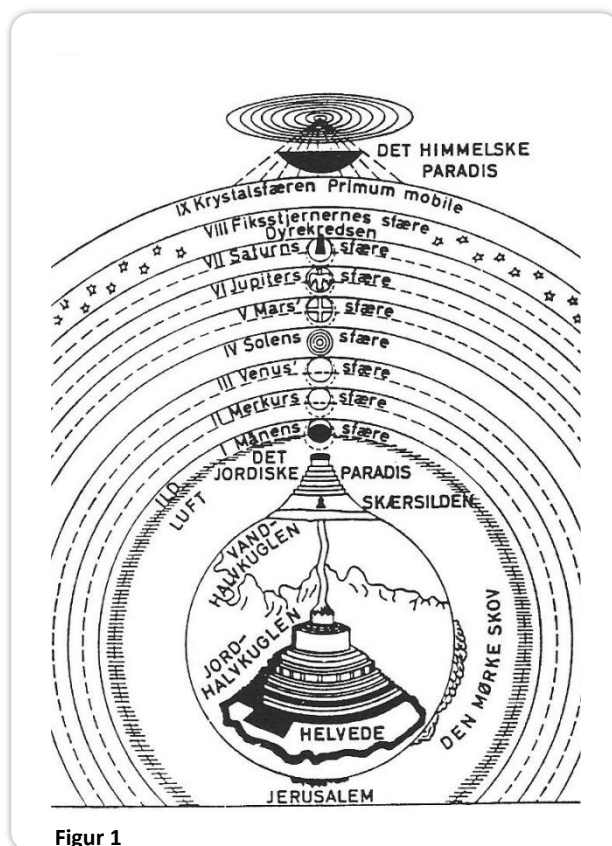
⁶ Homer (oversat af Otto Gelsted): Iliaden, side 9

⁷ Platon: Staten, side 21.

fællesskabet ...⁸(Min understregning). Hos Platon går samfundet således tydeligt forud for den enkelte.

Også Aristoteles skal tages med her – især fordi han ifølge Johannes Sløk også havde stor indflydelse på middelalderens kristendom. *Aristoteles skelnede mellem fire arter af causa*⁹. Det vil blive for omfattende her at uddybe, hvorfor Aristoteles skelnede mellem de 4 kategorier. Blot kan jeg nævne, at de fire årsager er: den materielle, den formelle, den finale og den bevirkende. I denne forbindelse er især den finale årsag af interesse, man kunne også kalde det hensigtens årsag. Hvis alle ting på jorden har en hensigt, må også mennesket have en hensigt. Der må være et formål med mennesket. Det er nærliggende så at tænke Gud/guder som ham/dem, der har sat mennesket på jorden og med en helt bestemt hensigt, altså mennesket har ingen eller kun en afmålt indflydelse på sin skæbne.

Det fører mig over i den middelalderlige kristne tænkning. Jeg vil ikke fortabe mig i detaljer her. Kun vil jeg henvise til figur 1 (Dantes opfattelse af verden), der illustrerer den skolastiske inddeling af universet; et verdensbillede, hvor alle ting – både jordiske og himmelske – havde en afmålt plads. Dette gjaldt også for mennesket, der befandt sig på jorden i en position over dyr og planter, men under himlen. At være i den syvende himmel var således blot ønsketænkning, og i hvert fald noget man kun kunne håbe på hinsides denne tilværelse. Det er klart, at mennesket ikke havde meget personligt råderum i så statisk et verdensbillede, der i datidens verden tillige var

Figur 1

⁸ Platon: Staten, side 26

⁹ Johannes Sløk: Da mennesket tog magten

konkretiseret i en hierarkisk og statisk feudalt samfund, hvor muligheden for social opstigning var yderst begrænset.

Erkendelsesmæssige skred, der muliggjorde individualismen

Det kan være vanskeligt at pege på en enkelt ting, der muliggjorde et paradigmeskifte i 1400-tallets Norditalien. Var det samfundsudviklingen med urbanisering og overgangen fra feudalsamfund til merkantile bysamfund, var det udviklingen i naturvidenskaberne, hvor man begyndte at sætte spørgsmålstejn ved om jorden var verdens centrum, eller var det noget helt tredje, der var årsagen?

En afgørende ændring i erkendelse er ifølge Sløk, at man for alvor opdager det uendelige. Det skete på flere områder. For det første var overgangen fra feudalt økonomi til en økonomi med handel som det vigtigste med til at ændre opfattelsen af, hvad penge var. Norditalien blev på det tidspunkt et handelscentrum, blandt andet pga. en øget handel med Østen. Med Firenze og Venedig i spidsen skiftede pengene her fra at være betalingsmiddel til at være en vare i sig selv. Hermed var rigdom ikke længere noget, der var bundet til jordens afkast eller arbejde. I princippet var der ikke længere grænser for rigdom, når pengene ved handel og udlån kunne akkumuleres. *Uendelighedsprincippet stikker hovedet frem*¹⁰. Et moderne kapitalistisk samfund med et betydeligt borgerskab var om ikke i fuldt flor så da in spe. Sløk nævner Cusanus (og Bruno), hos hvem det bl.a. er i matematikken, uendelighedsprincippet dukker op. Fx er talrækken uendelig – *en erkendelse, man i antikken afviste som noget i virkelighedens verden utænkeligt, en absurditet*¹¹. Hos Cusanus er uendeligheden den eneste virkelige virkelighed, selve kilden til enhver endelighed. Det fører for vidt at grave dybere her, men pointen er, at netop fordi alt er udgået fra uendeligheden, det superlative i sig selv, så er alle ting i verden udgået fra et og samme uanskelige princip, nemlig Gud. Med denne tankegang er tingene "skikkelser" af Gud. Menneskene er så en slags tredje instans, der kan anskue Gud i skikkelser af reale ting. *Mennesket er i modsætning til alle de reale ting ikke en skikkelse af Gud, men det er – som skrevet står – et billede af Gud*¹². (Min understregning). Det afgørende ord er billede, der står i modsætning til ordet skikkelse. Ordet billede betyder, at mennesket kan gøre det samme som Gud, det kan skabe skikkelser af sig selv, der ligner mennesket, og disse ting er de rationelle ting. Her bliver der for alvor erkendelsesmæssig plads til mennesket som et skabende individ! Et andet aspekt af betydning, som Sløk påpeger, er, at de ustabile forhold i Norditalien i 1400-tallet var med til at åbne øjnene for, at det ikke kun var magtbesidderne, der havde indflydelse. Styret i Firenze skiftede flere gange i slutningen af 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet – mellem enevælde (Medici-familien indtil 1494) – religiøst styre (Savonarola indtil 1498) – og herefter republik (indtil 1512, hvor Medicierne kom tilbage). Samtidig truedes bystaten af Frankrig samt hærchefer med lejede hære, der var på jagt efter sold og indflydelse i

¹⁰ Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, side 20

¹¹ Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, side 120

¹² Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, side 122

regionen. Endelig kan tilføjes, at pavemagten på det tidspunkt spillede en ikke uvæsentlig rolle i intrigespillet i regionen. Det var under disse kaotiske forhold, det begyndte at blive klart, at ingen hersker kunne regere uden folket. Folket kunne til enhver tid afsætte herskeren – *I det øjeblik folket rejser sig, er herskeren fortabt. Den endelige magt ligger hos de undertrykte, alene på grund af deres antal*¹³. Det var en helt ny erkendelse. Tidligere var der ingen, der tog hensyn til folket.

Endnu en ting skal nævnes. Udviklingen i naturvidenskaberne, repræsenteret ved bl.a. Kepler, gjorde, at man måtte revidere Aristoteles' causalteorier. Igen fører det for vidt at gennemgå alle problemstillinger om, hvorvidt der er forskel på årsager. Er naturlovene fx mere sande årsager til en stens fald end sfæriske ånder? Jeg vil nøjes med at fastslå, at Gud i en gryende naturvidenskabelig verden fik det stadig vanskeligere. Og for at vende tilbage til Aristoteles, så måtte hans ideer om finale årsager efterhånden forkastes, og så var der to muligheder for, hvordan mennesket kunne agere. Enten var det determineret – *Det handlede sådan og sådan, fordi man nu engang var, som man var, havde gjort de og de erfaringer, og i det givne øjeblik var udsat for de og de påvirkninger*¹⁴, og dermed var det reduceret til en mekanisk ting – eller også var det frit, fordi det ikke blot var et produkt af Guds helt konkrete hensigt.

Endelig kan nævnes, at skrifter af græske tænkere begyndte at dukke op igen. De havde været næsten glemt i middelalderen, men blev nu genfundet. De havde overvintret i Konstantinopel og dermed hos tyrkerne, i de arabiske lande og i klostrenes gemmer og blev nu støvet op af humanisterne. Disse skrifter fik betydning for, at man genopdagede antikken¹⁵.

Der kan utvivlsomt gives mange andre forhold af betydning for det erkendelsesmæssige skred i renæssancen, men pladsen her tillader ikke yderligere fordybelse.

Renæssancen

Der hersker blandt forskerne en del uenighed om, hvad man skal forstå ved "renæssance" (genfødsel). Michael Nordberg opstiller tre muligheder i 'Renæssancens Virkelighed'¹⁶. Disse er: 1. en epoke, 2. en tidsånd, 3. en intellektuel modebevægelse. Jeg vil benytte ordet i den første betydning og ved renæssance lidt ubestemt forstå det nybrud, der skete i Norditalien i 1400- og 1500-tallet. Diskussionerne om, hvornår det begyndte, og om der virkelig var tale om nogen genfødsel vil jeg lade ligge.

Derimod er det værd at se på, hvordan forskerne vægter en af de tekster, som regnes for at være af central betydning i individualismens fremkomst i renæssancen, nemlig 'Om menneskets værdighed' af Pico. Sløk lader Pico veje tungt i 'Da mennesket tog magten'. Således får Pico mere eller mindre tildelt små 20 sider¹⁷, og med Pico fastslår

¹³ Anders Ehnmark: Magtens hemmeligheder – Et essay om Machiavelli, side 77

¹⁴ Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, side 106

¹⁵ Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, side 10

¹⁶ Michael Nordberg: Renæssancens virkelighed, side 14

¹⁷ Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, side 136-155

Sløk følgende: *Det er i menneskets egen hånd, hvad det vil gøre sig selv til, og den plads mennesket udsøger sig, er samtidig universets tilblivelse*¹⁸ For Sløk er Pico altså en helt central person i renæssancen. Helt anderledes er det med Michael Nordberg. I 'Renæssancens virkelighed' nævnes Pico kun en enkelt gang – og det stort set en passant. ... *Det som især har bidraget til denne tolkning er en overvurdering af den betydning det Platonske akademi i Firenze havde – den lille kreds af mænd omkring Marsilio Ficino og Giovanni Pico Della Mirandola*¹⁹. Det er unægtelig en noget anden bedømmelse end hos Sløk. Men det er dog undtagelsen. Også Leo Tandrup giver Pico en vægtig betydning.

Giovanni Pico Della Mirandola (1463-94): Om menneskets værdighed²⁰

I 'Om menneskets værdighed' stiller Pico Della Mirandola sig følgende spørgsmål: Hvorfor kan mennesket med rette gøre krav på vor højeste beundring? Det var et vovet spørgsmål på den tid, hvor man endnu fastholdt et holistisk verdensbillede, hvor alt havde sin faste plads i den hierarkiske orden – både det jordiske og det himmelske. Nu tillod Pico sig at anfægte dette – ikke den hierarkiske orden, men den placering mennesket hidtil havde haft i den.

Ifølge Pico skabte Gud verden med følgende hierarkiske orden: *Regionen over himlen havde han smykket med intelligensvæsener, de æteriske sfærer havde han oplivet med evige sjæle, de materielle og urene dele af den lavere verden havde han fyldt med en vrimmel af alle slags levende væsener.* Da værket var fuldendt, ville Gud have nogen til at beundre værket, og derfor besluttede han sig så til at skabe mennesket. Derfor besluttede Gud, at mennesket *skulle have del i alt hvad han havde tildelt hver af de øvrige skabninger.* Mennesket blev derfor *et værk af ubestemt natur.* Just her ligger kernen til menneskets frisættelse. Mennesket er ikke begrænset af love, der på forhånd er foreskrevet os. Der er *ingen uovervindelige skranker,* og mennesket har sin *egen frie vilje* i hvis varetægt, Gud har overgivet os. Og for helt af få fastslået, at menneskets traditionelle plads i verdensordenen er væk, lader Pico Gud sige følgende til mennesket: *Vi har hverken skabt dig som et himmelsk eller et jordisk, hverken som et dødeligt eller udødeligt væsen for at du som din egen skulptør og kunstner med frihed og ære kan skabe dig den form du sætter højest.* Altså står det i menneskets egen magt, om det vil være dyrisk eller guddommeligt! Og selv Gud kan mennesket komme op på siden af – *Men hvis det (mennesket) kan finde tilfredshed i noget skabt væsens skæbne og trækker sig ind i sin egen enheds midte, da vil det, idet det bliver én ånd sammen med Gud, overgå alle øvrige skabninger i det ensomme mørke hos Faderen der er over alle ting.* Tydeligere kan menneskets frigørelse fra sin traditionelle plads i hierarkiet næppe udtrykkes. Pico gør ikke op med den holistiske hierarkiske

¹⁸ Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, side 142

¹⁹ Michael Nordberg: Renæssancens virkelighed, side 42

²⁰ Alle kursiverede citater i dette afsnit er hentet fra Giovanni Pico Della Mirandola: Om menneskets værdighed (Oversat af Jørgen Juul Nielsen)

opfattelse af verden, som renæssancemennesket havde arvet fra middelalderen, men mennesket bliver med Pico frigiort fra sin fastlåste plads i hierarkiet. Det bliver så at sige flyttet fra at være et objekt i Guds verden til at være et subjekt, der selv bestemmer over sin skæbne.

Niccoló Machiavelli (1469-1527): Fyrsten²¹

Niccoló Machiavelli levede i Firenze og var ansat som betroet embedsmand i republikken 1498-1512, hvor han blandt andet skulle rådgive De Ti's Råd, republikkens kombinerede militær- og udenrigsledelse. Han forhandlede således med Firences fjender og venner og rapporterede tilbage til De Ti's Råd. Hvem der var ven eller fjende kunne være svært at fastslå i det kaotiske Norditalien på den tid, fordi der konstant var en skiften mellem samarbejdspartnere og alliancer. Han fik derfor et indgående kendskab til magtens fremtrædelsesformer og dens spilleregler. Efter republikkens fald i 1412 blev Machiavelli afsat og tortureret. Efter den tid var han aldrig igen tæt på magtens centrum, men han skrev sig fyrstespejl – bl.a. i håb om, at det nye styre skulle få øjnene op for, at han kunne være nyttig som rådgiver, men det lykkedes ham som sagt ikke. Derimod lykkedes det at skrive et værk, der overlevede alle andre fyrstespejle fra perioden. Måske fordi han så utilslørt var i stand til at beskrive magtens struktur og virkemidler uden sminke i form af moral. Måske fordi det var svært at afgøre, om han skrev for at rådgive fyrsten eller for at give de undertrykte indsigt i magtens virkemidler. Måske fordi han i det hele taget skrev så tvetydigt næsten på kanten af ironi, at det hele tiden kan lade sig gøre at læse ham på nye måder. Alle disse overvejelser skal jeg springe over her. Mit ærinde her er blot at se, om individualismens frembrud i renæssancen på nogen måde er afspejlet i Fyrsten.

Machiavelli nævner 2 måder at erhverve sig magt. For det første: ... *dem, der ved egen fortjeneste [...] er blevet fyrste*. Og om dem siger han: *De, der bliver fyrster ved egen dygtighed, erhverver fyrstevældet med mange vanskeligheder, men har let ved at bevare det*. For det andet: *De, som ved lykkens hjælp hæver sig fra privatmænd til fyrster*. Ifølge Machiavelli har fyrsten altså to måder at få del i magten på, enden ved lykkens hjælp eller ved egen dygtighed. Senere kommer han ind på, hvor stor en del, der henhører under lykken, og hvor stor en del, der er egen dygtighed. *Men for ikke helt at prisgive viljens frihed holder jeg alligevel på, at skæbnen vel er herre over halvdelen af vore handlinger, men den anden halvdel, eller næsten halvdelen, er overladt til os selv*. Vi kan altså ifølge Machiavelli sådan cirka halvejs bestemme over egne handlinger. Han eksemplificerer det med et billede. Skæbnen er som en rivende strøm. Vi kan ikke gøre noget, når først den slår til. Da er det for sent. Men vi kan forberede os ved at bygge diger og kanaler, så strømmens skader ikke bliver så store, når skæbnen slår til. Pladsen her er for kort til at komme nærmere ind på problemstillingen, så jeg vil nøjes med at nævne, at man på den tid var optaget af forholdet mellem virtú (dyd i bred forstand) og Fortuna (lykken), og at det utvivlsomt

²¹ Unummererede kursiverede citater i dette afsnit er hentet fra Niccoló Machiavelli: Fyrsten 6. kapitel, 7. kapitel, 18. kapitel samt 25. kapitel

var diskurser i den retning, som også Machiavelli var inspireret af. Et andet forhold, der viser noget om menneskets værdi, er det, som jeg tidligere har nævnt. Herskerne kan ikke regere uden folkets samtykke. Det var en forholdsvis ny erkendelse, og den kommer også frem i Fyrsten. Machiavelli skriver: *Det er derfor ikke nødvendigt, at en fyrste ejer alle de nævnte dyder, men det er nødvendigt, at han tilsyneladende ejer dem.* (Min understregning). Heraf fremgår jo, at befolkningen ikke er ligegyldig. Herskeren er nødt til at tage hensyn til folket ved at lade som om, han er et godt menneske og kun har gode hensigter med sit styre. Herskeren er med andre ord stillet for "befolkningens domstol" hver dag.

En tredje ting, man kan nævne, er, at Gud som aktiv deltager stort set ikke er til stede i Machiavellis tekst. Det er op til fyrsten selv – mere eller mindre med folkets accept – at forme sin skæbne. Han skal ikke gøre det for Guds skyld. *Politikken er i statskunstens udgave blevet autonom, for så vidt den ikke længere tjener moralske eller religiøse formål*²². Det er netop dette som bringer Machiavelli i unåde i den senere modreformation. *Machiavellis fejl [...] er ikke at han råder fyrsten til at handle ondt, men at han råder ham til ikke at adlyde Gud*²³. Vi kan altså konkludere, at også Machiavelli giver plads til, at mennesket kan forme sin egen skæbne, selv om det ikke er i så udstrakt grad som hos Pico.

Michel de Montaigne (1533-92): Essays

I modsætning til Pico Della Mirandola, så sætter Michel de Montaigne ikke mennesket i centrum. *Montaignes humanisme er en overbevisning om, at mennesket skal og kan finde sig til rette på sin plads i universet, hvilket er omtrent det modsatte af at tro, at mennesket sættes i centrum*²⁴. Når jeg har valgt at tage Montaigne med her, er det for at vise, at der i renæssancen selvfølgelig var mange opfattelser af, hvor frit det enkelt menneske regnedes. Det vil føre for vidt her at gennemgå alle de facetter af Montaignes tænkning, der berører forholdet til individet. Jeg vil nøjes med at se på nogle steder, hvor han i sine tekster går i rette med Picos opfattelse af menneskets frisættelse. Selv om Montaigne regnes for humanist og er optaget af egalitære synspunkter, aner han ikke mennesket for stående uden for Guds hierarkiske verdensorden. Det må nøjes med at finde sig til rette på sin af Gud givne plads, hvilket kommer frem i følgende udsnit fra Essays. *Og det privilegium som mennesket tillægger sig selv – at det skulle være i stand til at erkende dets skønhed og dets enkelte bestanddele, den eneste der forstår at takke arkitekten og holde regnskab med denne verdens indtægter og udgifter – hvem har givet ham brev og segl på det? Lad os se på de papirer der viser at han har fået kongebrev på dette store, fornemme embede*²⁵! I samme åndedrag kalder han tilmed mennesket for en *sølle ynkværdig skabning, som ikke engang er herre over sig selv*²⁶. Lad os se på de papirer, skriver Montaigne og

²² Anton Ehlers: Magtens tænker, side 40

²³ Anders Ehnmark: Magtens hemmeligheder, side 99

²⁴ Michel de Montaigne: Essays, i forordet af Ebbe Spang-Hansen side 24

²⁵ Michel de Montaigne: Essays, Anden bog, side 123

²⁶ Michel de Montaigne: Essays, Anden bog, side 123

antyder kraftigt, at Picos påstand, om at mennesket er skabt til en plads uden for det Gudgivne hierarki, er tankespind og ikke lader sig bevise. Et andet sted kalder Montaigne mennesket for *den ulyksaligste og skrøbeligste af alle skabninger, og samtidig den hovmodigste*²⁷. Han fortsætter ved at indlogere mennesket på en ussel plads i Guds skaberværk *midt i verdens smuds og slam [...] på nederste etage i bygningen, der ligger længst værk fra himmelhvælvingen*²⁸ - og, siger han, det er kun takket være fantasien, *at mennesket stiller sig på lige fod med Gud, at det tillægger sig guddommelige egenskaber*²⁹. Og for helt at slå det fast, så er vores tro *ikke noget vi selv har erhvervet os, det er en gave som vi udelukkende kan takke en andens gavmildhed for*³⁰ (nemlig Gud). Dette syn på mennesket og dets handlemuligheder ligger unægtelig langt fra det syn, vi møder hos Pico.

Vi kan altså konkludere, at der i renæssancen findes flere forskellige synspunkter, om hvorvidt mennesket er frit. De tre tekster er ikke nødvendigvis fuldt repræsentative for tænkningen i renæssancen. Jeg må nøjes med at konkludere, at der findes tekster, der sætter mennesket i centrum og giver det frihed til at bestemme over dig selv, men at der også findes tekster, der går i rette med den opfattelse.

Eftertidens syn på renæssancens betydning for individualismens fremkomst

En af de forfattere, der igen og igen henvises til, når man studerer sekundærkilder om renæssancen, er Jacob Burckhardt. Hans 'Renaissancens Kultur i Italien' fra 1860 har spillet en væsentlig rolle for vores opfattelse af renæssancen.

Det vil naturligvis føre alt for vidt, hvis jeg her skulle gennemgå hele Burckhardts syn på renæssancen. Igen må jeg nøjes med at antyde ved hjælp af et par citater.

Burckhardt beskriver middelalderen ved at hævde, at menneskene dengang så verden gennem et slør af tro, barnlig skyhed og indbildninger. Herefter fortsætter han: *Italien er det første Land, hvor dette Slør henvejres: her vaagner en objektiv Betragtning og Behandling af Staten og alle denne Verdens Ting overhovedet; men jævnsides dermed rejser med fuld Magt det subjektive. Mennesket bliver aandeligt Individ og erkender sig som saadant*³¹. Et andet sted skriver han: *... deres mægtige Individualisme gør dem [...] fuldkomment subjektive, og den Yppighed af Tillokkelser, som Opdagelserne i den ydre og i den aandelige Verden bød dem, gør dem overvejende verdsliqsindede*³²: *Hen mod slutningen af det 13. Aarhundrede begynder Italien at vrimle af Personligheder; den Tvang, som har ligget snærende om Individualismen, er her fuldstændig brudt; uhindret særtegner tusind enkelte Ansigter sig*³³.

²⁷ Michel de Montaigne: Essays, Anden bog, side 125

²⁸ Michel de Montaigne: Essays, Anden bog, side 125

²⁹ Michel de Montaigne: Essays, Anden bog, side 126

³⁰ Michel de Montaigne: Essays, Anden bog, side 175

³¹ Jacob Burckhardt, Renaissancens Kultur i Italien, side 105

³² Jacob Burckhardt, Renaissancens Kultur i Italien, side 383

³³ Jacob Burckhardt, Renaissancens Kultur i Italien, side 106

Det fremgår vist allerede her, at Burckhardt er eksponent for den opfattelse, at individualismen stod centralt i renæssancen. Forudsætningerne for individualismen var til stede i Italien netop på den tid. Han begrundet det bl.a. således. Der var i Norditalien ... *en temmelig stor municipal Frihed* ... Der var ... *en Kirke der ikke som i Byzanz og de islamitiske Lande var eet med Staten* ... og pga. ... *den politiske Magtesløshed trivedes vistnok Privatlivets forskellige Retninger og Bestræbelser saa meget stærkere og mangesidigere*³⁴. Når man i dag læser Burckhardt, kan han godt forekomme noget støvet, især fordi han lejrer sig solidt i en tradition fra Romantikken i 1800-tallet. I dag har vi svært ved at acceptere postulater om ”der ligger et slør hen over Middelalderen”.

Sløk og Tandrup har jeg tidligere nævnt. De lægger sig begge op ad Burckhardt, hvad angår opfattelsen af, at individualismen blomstrede i renæssancen. Allerede det, at Sløk kalder sin bog ’Da mennesket tog magten’, viser dette. Som tidligere nævnt bruger Sløk også meget plads til gennemgangen af Picos grundsyn, og han skriver følgende om Pico. *Det helt afgørende for mig har imidlertid været at fremvise Pico som den renæssancetænder, der måske mere end nogen anden står som repræsentant for den historiske drejning, der betød, at renæssancen var en ny tids begyndelse*³⁵. Og længere henne i teksten skriver han: *Det er renæssancens egen åndsform, der viser sig for os, det uendelige og grænseoverskrivende, den dynamiske kraft og æstetiske behov, hele renaissancemenneskets stolte suverænitet, der bunder i bevidstheden om egen sikkerhed og frihed, i den dybe følelse af ikke at være underlagt nogen autoritet*³⁶.

Leo Tandrup's grundholdning i ’Michelangelo – skønhedens gru’ er den samme, selv om tilgangen er en lidt anden, nemlig kunstens. (Sløk bruger dog også en del plads til kunst i ’Da mennesket tog magten’). Tandrup kalder renæssancen i Firenze for lys og bevægelig og middelalderen for tung: *Det var derfor byen, hvor den lyse og bevægelige renæssance for alvor var ved at få has på den tunge Middelalder*³⁷. Det er den helt klassiske opfattelse af, hvordan renæssancen var. Hos Tandrup kommer også andre klassiske opfattelser af renæssancen frem. Se blot følgende eksempler: ... *de mange religiøse billeder blev fyldt med verdslige motiver*³⁸ ... *Nye ubemidlede lag avancerede til at blive velhavende*³⁹ ... *at selve borgerskabets ideal netop var eneren*⁴⁰ ... *gjorde sig fri af snærende bånd for at følge naturen og himlene, dvs. sin egen guddommelige natur*⁴¹. Selv kvinderne blev ifølge Tandrup mere frie: *Mange kvinder betragtede sig ikke mere som underordnet manden, hvorfor de følte det naturligt at følge deres egne følelser*⁴². Endvidere skriver han om renæssancen, at der skete en syntese mellem det

³⁴ Jacob Burckhardt, *Renaissancens Kultur i Italien*, side 107

³⁵ Johannes Sløk: *Da mennesket tog magten*, side 151

³⁶ Johannes Sløk: *Da mennesket tog magten*, side 152

³⁷ Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 21

³⁸ Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 22

³⁹ Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 23

⁴⁰ Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 29

⁴¹ Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 29

⁴² Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 46

*sanselige og græske her og nu og sjælens stræben mod evigheden*⁴³. Eller som det siges et andet sted om Michelangelo: ... *sybiose mellem renæssancens platoniske filosofi og evangelisk kristendom*⁴⁴. Sammenfattende kan man altså sige, at Tandrup mener, at renæssancen var stærkt inspireret af både græsk tænkning og kristendom, og at renæssancemennesket i en begyndende sekulariseret verden havde et stærkt ønske om at være arkitekt for sin egen tilværelse.

Michael Nordberg er i sin bog *Renæssancens virkelighed* dybt uenig med denne klassiske opfattelse af renæssancen på stort set alle områder. Han baserer sin viden på samtidige kilder i Firenze, blandt andet de såkaldte *ricordanzer*, der var en slags erindringer. De var meget udbredte i 1400-tallets Firenze, fordi fædrene ofte var gamle, når de fik børn. Derfor skrev de *ricordanzer* til deres sønner, der så kunne bruge dem til vejledning, når de blev voksne, og fædrene efter alt at dømmes var døde. Nordberg anser disse kilder for yderst troværdige, fordi de fortæller om, hvad det var, man var optaget af i Firenze på den tid, hvad den herskende moral var! Jeg har allerede nævnt, at Pico kun nævnes perifert af Nordberg. Det skyldes, at han ikke anser humanismen for at spille en særlig stor rolle. Ligeledes mener han heller ikke, at mennesket var særlig frit. Således skriver han: *Det i litteraturen så hyppigt anvendte begreb 'demokrati' om Firenze savner enhver meningsfyldt betydning*⁴⁵. ... *det var alene de personlige bånd mellem patronus (beskytter og velgører) og klient og de private interesser som styrede alt i det politiske, økonomiske og sociale liv*⁴⁶. Samfundet var altså ifølge Nordberg aldeles ikke frit. Der var heller ikke frihed, hvad angår den enkeltes sociale position: *Den sociale mobilitet var siden slutningen af 1300-tallet yderst ubetydelig*⁴⁷. Endvidere var individet helt underlagt sin slægt og altså ikke fri til at bestemme over egen skæbne. Her henviser Nordberg til domme om landsforvisning, der som regel ikke gjaldt den enkelte, men hele slægten: ... *dommen angik netop familierne kollektivt og fremfor alt alle slags efterkommere af hankøn*⁴⁸. Heller ikke kvinderne var fri: *Resultatet af denne undersøgelse er altså at man ikke i skattematerialet fra 1458 kan finde nogen som helst spor af selverhvervende kvinder*⁴⁹. Og de kunne heller ikke selv vælge ægtefælle: *Da et giftermål således involverede hele slægten kunne det under ingen omstændigheder være individernes egen sag at vælge partner*⁵⁰. Den reale frihed i Firenze var således ifølge Nordberg så godt som ikke eksisterende.

På tilsvarende vis afviser Nordberg, at Firenze skulle være verdsliggjort, og at kristendommen havde mistet sin betydning: *'Afstandtagen til kristen tro', 'fravær af religiøs følelse' – hvordan har man, i direkte modstrid med utallige samtidige vidnesbyrd, kunnet komme på den ide ...?*⁵¹. Og i kunsten er der ikke megen

⁴³ Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 97

⁴⁴ Teo Tandrup: *Michelangelo – skønhedens gru*, side 225

⁴⁵ Michael Nordberg: *Renæssancens Virkelighed*, side 64

⁴⁶ Michael Nordberg: *Renæssancens Virkelighed*, side 65

⁴⁷ Michael Nordberg: *Renæssancens Virkelighed*, side 199

⁴⁸ Michael Nordberg: *Renæssancens Virkelighed*, side 196

⁴⁹ Michael Nordberg: *Renæssancens Virkelighed*, side 162

⁵⁰ Michael Nordberg: *Renæssancens Virkelighed*, side 201

⁵¹ Michael Nordberg: *Renæssancens Virkelighed*, side 232

verdsliggørelse: *kun 6 % af kunsten var verdslig, stigende til 10 % i århundredets slutning*⁵². Kunstnerne havde stort set ikke kunstnerisk frihed: *Motivvalg, format, udførelse, farvekvaliteter etc. var omhyggeligt defineret i en kontrakt*⁵³ (der var bestemt af bestilleren). Endvidere var der stort set ingen individualisme i kunsten, der mere var et kunsthåndværk: *Det er næppe nogen overdrivelse at sige at en stor del af renæssancens kunstværker var produkter af et kollektiv*⁵⁴. Og endelig for at slå det helt fast blev kunsten især brugt som donationer til kirken og/eller til at understrege giverens position i samfundet: *Som moderne forskning overbevisende har påvist, havde kunsten dengang hovedsagelig to funktioner: en religiøs-magisk og en politisk*⁵⁵. På samme måde påpeger Nordberg, at den store byggeaktivitet i Firenze ikke så meget skyldtes skabertrang, som at penge gemt i bygninger var skattefrie. Som det ses, så gennemhuller Nordberg stort set alle teser om, hvordan individualismen blomstrede i renæssancen. Hvordan skulle den også kunne gøre det, ville Nordberg sige. Hvordan skulle man kunne betragte tiden som lys, når Firenze alene i 1400-tallet ramtes af pest 12 gange, gennemgik flere omskiftelige styreskift samt militært var truet fra flere sider.

Konklusion

Hvornår begynder foråret? Er det, når den første svage temperaturstigning kommer? Er det, når sneen for alvor smelter? Eller er det først, når sneen er helt væk, og grøftekanten står i fuldt flor?

Hvordan forener man en velargumenterende Nordberg med Sløk, Tandrup og Burckhardt?

Det kan godt være, at det klassiske billede af renæssancen er for optimistisk og ensidigt. Samfundet var næppe så frit, som man i romantikken og i vor tid kunne drømme om, men jeg føler mig trods alt overbevist om, at der netop i renæssancen skete nogle erkendelsesmæssige skred, der banede vejen for individualismen, som vi kender den i dag. Nok skiftede kunsten til eksempel ikke med et slag fra religiøs til verdslig kunst, men skiftet begyndte. Nordberg siger, at den verdslige kunst steg fra 6 til 10 % i løbet af 1400-tallet. Det var en voldsom udvikling set i forhold til, at den stort set var ikke eksisterende i middelalderen. Og som Tandrup nævnte, så optrådte der profane motiver også i religiøse billeder. Man har det indtryk, at nok har Nordberg ret i mange af sine synspunkter, men han er så optaget at være nytænkende på området, at han meget stærkt nedtoner ting, der kan støtte den klassiske opfattelse af renæssancen. Og det afgørende er vel heller ikke, om den nye tankegang gennemsyrede hele samfundet. Det gjorde den næppe. Verden holdt jo heller ikke op med at tro på Gud, fordi Nietzsche erklærede ham for død. Det afgørende er, at de erkendelsesmæssige barrierer blev flyttet, så individualismen og moderniteten senere har kunnet sejre – til glæde og smerte for os i den vestlige verden i dag. Det kan godt være renæssancen ikke var et forår i fuldt flor, men det var dér tøen for alvor satte ind.

⁵² Michael Nordberg: Renæssancens Virkelighed, side 277

⁵³ Michael Nordberg: Renæssancens Virkelighed, side 268

⁵⁴ Michael Nordberg: Renæssancens Virkelighed, side 268

⁵⁵ Michael Nordberg: Renæssancens Virkelighed, side 296

Postscriptum

Kære læser

Ak ja, brødet blev stort og ovnen er lille!

Jeg håber ikke, den lille dreng fik rodet for meget i mudderpølen. Måske blev det for overfladisk, fordi jeg ville det hele. Synes du det, kære læser, så undskyld, at jeg således valgte mig selv frem for dig. Jeg fandt, at jeg ville have større glæde af at favne vidt for at skabe overblik, frem for at skue dybt på et afgrænset sted. Du ville måske nok have haft mest glæde af det sidste, men jeg må jo tænke på mig selv. Denne artikel blev til for min egen skyld. Og skulle du alligevel have lyst til at jamre over min store uvidenhed om 1400-tallets Firenze, så send mig en check, så jeg kan rejse til Firenze og lade mig inspirere af stedets ånd til at bekæmpe min manglende indsigt. Tænk at stå i Machiavellis domicil og skue ind over Firenze, da vil renæssancens ånd og tanker om individets værd gennembruse min sjæl, da vil jeg ret vågne til dåd og træde ind i en dybere forståelse af individualismens fremkomst!

Litteraturliste

Primærkilder

Homer: Iliaden, oversat af Otto Gelsted, Thanning & Appels Forlag, 8. oplag, 1974

Platon: Staten, 7. bog side 21-26

Giovanni Pico Della Mirandola: Om menneskets værdighed, oversat af Jørgen Juul Nielsen, Museum Tusulanums Forlag, 1989

Niccoló Machiavelli: Fyrsten, Borgen

Michel de Montaigne: Essays, oversat af Else Helleberg Pedersen, Gyldendal, 1993

Sekundærkilder

Jacob Burckhardt: Renaissancens Kultur i Italien, Gad, udgivet på dansk 1903

Anton Ehlers: Magtens tænker, Akademisk Forlag, 1992

Anders Ehnmark: Magtens hemmeligheder, oversat af Annelise Feilberg, Samleren, 1987

Michael Nordberg; Renæssancens virkelighed, oversat af Jan Teuber, Gyldendal, 1995

Johannes Sløk: Da mennesket tog magten, Centrum, 1989

Leo Tandrup: Michelangelo – skønhedens gru, Centrum, 1992

Andre kilder

Hans Fink m.fl.: Menneske Samfund Natur, Gyldendal, 1993

Arne Næss: Filosofiens historie 1, Hans Reitzels Forlag, 3. udgave 1991

Sven Brüel: Gyldendals fremmedordbog, Gyldendal, 7. udgave 1977